

IRENA MALINOWSKA-KWIATKOWSKA (Kraków)

Parlamenty stanowe a zgromadzenia miejskie w średniowiecznej Italii

I. Wstęp. 1. Preparlamenty a parlamenty stanowe. 2. Istotne cechy „parlamentów” średniowiecznych. 3. Krótki przegląd parlamentów stanowych we Włoszech. II. Parlamenty w miastach: A. Zgromadzenia w miastach południowych. B. Parlamenty w komunach. 1. Nazwa zgromadzeń miejskich. 2. Sposób powoływania — prawo wyborcze. 3. Liczebność, rodzaje i struktura zgromadzeń. 4. Funkcje. 5. Zwoływanie zgromadzeń i procedura obrad. 6. Prawa i obowiązki członków zgromadzenia. C. Parlamenty w wielkich republikach miejskich. III. Wnioski.

I

1. Zgromadzenie możnych, świeckich lub duchownych, u boku monarchy było zjawiskiem powszechnym w państwach średniowiecznej Europy. W okresie rozwoju stosunków lennych prawną podstawą tych zgromadzeń był obowiązek służenia radą seniorowi (*consilium*). Zgromadzenia te, zwane najczęściej *curia regis*, przybierały też inne nazwy: *consilium regis*, *colloquium*, a nawet *parlamentum*¹. Był to organ doradczy, pomocniczy dla monarchy, zwoływany według jego uznania i w składzie ustalonym swobodnie przez monarchę. W literaturze historycznoprawnej dotyczącej tego okresu przyjęto dla nich określenie „preparlamenty”². Ich uczestnicy reprezentowali z reguły tylko własne, indywidualne interesy, a jeśli nawet członkom parlamentu zdarzało się reprezentować interesy cudze, przedstawicielstwo to nie miało jeszcze charakteru stałego i nie było oparte na prawnie ustalonych zasadach.

¹ Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, t. 18, s. 591. Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinibus*, t. 5, Parisiis 1845, s. 99: *parlamentum* — *plebium ac populorum conventus in civitatibus*. Por. tenże, o.c., t. 2, Parisiis 1842, s. 438 - 552. Por. A. Marongiu, *L'istituto parlamentare in Italia delle origini al 1500*, Roma 1949, s. 38, 47 - 48 i n. oraz nowe wydanie tej pracy: A. Marongiu, *Il parlamento in Italia nel Medio Evo e nell'età moderna* (Études présentées à la commission internationale pour l'histoire des Assemblées d'État, XXV), Milano 1962, s. 73; G. de Vergottini, *Il diritto pubblico italiano nei secoli XII - XV*, Milano 1959 (t. 2), s. 20.

² A. Marongiu, o. c., s. 44 i n.; G. de Vergottini, o. c., s. 22.

Pod koniec epoki rozdrobnienia feudalnego pojawia się tendencja do rozszerzania funkcji tych zgromadzeń i — co ważniejsze — do rozszerzania ich składu. Coraz częściej zaprasza się przedstawicieli niższego rycerstwa i miast. Wreszcie, na mocy zwyczaju lub wyraźnych przepisów prawa stanowionego dochodzi do ustalenia konieczności udziału pewnych osób czy grup w tych zgromadzeniach. Monarcha traci więc prawo swobodnego doboru członków takiego zgromadzenia³. Z dawnych preparlamentów zaczynają wyłaniać się parlamenty stanowe.

2. W odróżnieniu od preparlamentów, parlamenty były zwoływane często i regularnie, funkcjonowały jako stały organ państwowy oraz czynnie współdziałały z monarchą. Skład ich był ustalony przez prawo. Prócz rycerstwa i duchowieństwa weszli do nich przedstawiciele stanu mieszczańskiego, tak aby zgromadzenia mogły według ówczesnych pojęć uchodzić za reprezentację całej ludności⁴, lub przynajmniej jej grup uprzywilejowanych. Uznanie ich za przedstawicielstwo społeczeństwa było możliwe dzięki zastosowaniu zasady, powszechnie uznawanej w XIII w.: *quod omnes tangit ab omnibus comprobetur*. Zasada ta, zaczerpnięta z prywatnego prawa justyniańskiego⁵ została w czasie od końca XII do połowy XIII w. gruntownie przepracowana przez kanonistów i ustawodawstwo papieskie⁶. Sformułowano ją wyraźnie w glosie do Dekretów Grzegorza IX oraz w *Liber Sextus* Bonifacego VIII z 1298 r. (za sprawą Dino da Mugello), wskutek czego weszła ona w skład europejskiego *ius commune* i przybrała charakter uniwersalny. Stosowały ją zakony dominikanów i franciszkanów, powoływali się też na nią cesarze zwołując swoje *curiae generales*⁷.

Wybitny historyk parlamentaryzmu, Antonio Marongiu, uważa, że główna różnica między preparlamentami a parlamentami stanowymi polega nie na ich strukturze czy zakresie funkcji, lecz na nowym stosunku do władzy centralnej w państwie i na innym znaczeniu woli tego zgromadzenia w państwie⁸. Ten pogląd eksponuje znaczenie średniowiecznej zasady reprezentacji. Dała ona działalności ówczesnych parlamentów nowy tytuł prawny oraz stworzyła fundament ich autorytetu w monarchii stanowej.

³ Przykładem może być słynny artykuł 14 Wielkiej Karty Wolności, określający ściśle skład angielskiego *Cumme Consilium Regni*.

⁴ A. Marongiu, o. c., s. 51.

⁵ W prawie justyniańskim była to reguła dotycząca zarządu majątku pupila przez kilku współopiekunów (*plures tutores*): *sive testamentarii sive per inquisitionem dati sive legitimi sive simpliciter creati sunt, necesse est ut omnes suam auctoritatem praestare, ut, quod omnes similiter tangit, ab omnibus comprobetur* (C. 5, 59, 5, 2).

⁶ Por. uchwały soborów laterańskich z 1179 i 1215 r., A. Marongiu, o. c., s. 67 - 69, 80.

⁷ Monumenta Germaniae Historica, Legum sectio IV, t. 3, s. 49 - 50. Por. A. Marongiu, o. c., s. 71/72, 76/77, 81.

⁸ A. Marongiu, o. c., s. 57 oraz s. 122.

Przedstawicielstwo jest, zdaniem Marongiu, cechą, która łączy średniowieczne zgromadzenia stanowe i parlamenty nowoczesne, i która pozwala nazwać te zjazdy parlamentami⁹. Natomiast wybory nie stanowią zdaniem M. cechy wspólnej dla parlamentów w tych odległych od siebie epokach: parlamenty średniowieczne opierały swe istnienie w wielu przypadkach nie na wyborach, lecz na przywileju (uczestnictwo *iure proprio*), a jeśli nawet podstawą były wybory, to nie dokonywał ich lud, lecz tylko pewne organy i kolegia, tj. ograniczone kategorie osób¹⁰. Te wywody Marongiu nie wydają się słuszne, pominął on bowiem w swej syntezie parlamentaryzmu miasta włoskie (komuny i republiki), w których wybory były przeważającą formą powoływania zgromadzeń, i w ogromnej większości wypadków były to wybory na owe czasy demokratyczne.

3. Spośród włoskich monarchii w wiekach średnich najlepiej wykształciły parlament królestwo Sycylii za dynastii aragońskiej (od 1282 r.), patriarchat Akwilei (od ostatnich dziesięcioleci wieku XIII) i państwo sabaudzkie (w drugiej połowie wieku XV)¹¹. Poza tym na uwagę zasługuje parlament w państwie kościelnym, w królestwie Sardynii i w księstwie Monferrato.

We wszystkich tych państwach parlamenty stanowe powstają w okresie osłabienia wiedzy monarszej (w państwie kościelnym — papieskiej) i wywodzą się z wcześniej działających zgromadzeń feudalnych. Tak więc w obu królestwach Sycylii następuje to dopiero po objęciu rządów przez Andegawenów (1265 r.), z tym że w królestwie Neapolu (*regnum Siciliae citra Farum*) parlament dochodzi na krótko do pewnego głosu w ustawodawstwie po Nieszporach Sycylijskich (1283 r.), a właściwy jego rozwój w tej części południowego królestwa rozpoczyna się dopiero od 1442 r., tj. pod rządami następnej dynastii, aragońskiej (zwłaszcza Alfonsa V i Ferrante). Drugie państwo sycylijskie, tj. właściwe królestwo Sycylii (*regnum Siciliae ultra Farum*) oderwało się od Andegawenów po Nieszporach w 1283 r. i przeszło od razu wtedy pod panowanie Piotra III aragońskiego. Parlament rozwinął się tu wcześniej niż za cieśniną Messyńską, bo już z końcem XIII wieku, pod długimi i pomyślnymi rządami Fryderyka III (1296 - 1337). Na skutek unii z krajami korony aragońskiej Sycylia dostała się pod silne wpływy prawa hiszpańskiego, zwłaszcza od Marcina V (1395 r.). Dotyczyło to również urządzeń parlamentarnych. Podobny los spotkał Sardinie, która od końca XIII w. była również złączona z królestwem aragońskim. Parlament, zwany tu *corona*, pojawił

⁹ A. Marongiu, o. c., s. 107, dostrzega oczywiście wiele różnic między parlamentami stanowymi, zwłaszcza różnice między mandatem poselskim w średniowieczu, a w XIX i XX w. (elitarny charakter reprezentacji średniowiecznych w przeciwieństwie do reprezentacji interesów szerokich rzesz wyborców w państwach nowoczesnych).

¹⁰ A. Marongiu, o. c., s. 250 - 255, 304.

¹¹ G. de Vergottini, o. c., t. 2. s. 22.

się po raz pierwszy w 1355 r., ale właściwy jego rozwój, podobnie jak na Sycylii, zaczyna się w XV w. (od 1423 r.)¹².

W państwach powstałych na peryferiach dawnego *Regnum Italicum* (w Sabaudii, Akwilei i in.) reprezentacje stanowe pojawiły się z początkiem XIV w. W Sabaudii zgromadzenia te nazywano pod wpływem bliskiej Francji Stanami. Ale wobec silnej, niemal absolutnej władzy książąt Amadeusza VI i VIII nie mogły one rozwinąć się wcześniej niż w połowie XV w.¹³ W państwie Akwilei jego zwierzchnik (patriarcha Akwilei, a zarazem metropolita Wenecji) był uzależniony zarówno od cesarza (stosunek wasalny), jak i od papieża (stanowisko w Kościele) i dlatego nie mógł stać się przeszkodą w rozwoju reprezentacji stanowej. Rozwój ten nastąpił stosunkowo wcześniej, już z początkiem XIII w. Parlament Akwilei był właściwie parlamentem Friulu (*colloquium generale terrae Foriulii*), chociaż państwo to obejmowało także inne terytoria, m. in. Istrię. W księstwie Monferrato pełny rozwój parlamentu stanowego nastąpił dopiero w XIV w.¹⁴

W państwie kościelnym zgromadzenia parlamentarne nie mogły się w pełni rozwinąć z uwagi na słabą więź między poszczególnymi częściami państwa. Natomiast pojawiły się w drugiej połowie XIII w. parlamenty prowincjonalne, których rozwój przypada na okres osłabienia władzy papieskiej (niewola awiniońska, 1309 - 1377). Po kilkudziesięciu latach, gdy kardynałowi Albornoz udało się przywrócić autorytet papieża, działalność tych parlamentów wygasa¹⁵.

Parlamenty we wszystkich wymienionych państwach składały się z przedstawicieli trzech stanów: duchowieństwa, rycerstwa i miast¹⁶, które obradowały w osobnych izbach¹⁷. Stany sabaudzkie — niezależnie

¹² Zwłaszcza od Marcina I, 1395 r. — por. G. de Vergottini, o. c., s. 85, 100, 105 i n.; R. Gregorio, *Introduzione allo studio del diritto pubblico siciliano*, Messina 1970, s. 132 i n.

¹³ G. de Vergottini, s. 192 - 208. Por. też M. Seidlmayer, *Geschichte des italienischen Volkes und Staates*, Leipzig 1940, s. 293 i n.

¹⁴ Samodzielny byt państwa akwilejskiego zakończył się w 1420 r. podbojem przez Wenecję. Por. C. Violante, *Venezia fra papato e impero nel sec. XI*, La Venezia del Mille, Firenze 1965, s. 47, 67 i in. Co do księstwa Monferrato por. G. de Vergottini, o. c., s. 219, 230, 232 i n.

¹⁵ G. de Vergottini, s. 146. Por. U. Nicolini, *L'ordinamento giuridico nel comune medievale* (Ius XIX, Milano 1968, fasc. I - II, s. 4). Historycy włoscy wypowiadają różne opinie na temat parlamentów w państwie kościelnym. Ermini (*I parlamenti dello Stato della Chiesa*, Rivista Storica del Diritto Italiano, 1930, s. 457) przyznaje im duże znaczenie, Marongiu (o. c., s. 175 - 6 i s. 217 - 218) jest zdania przeciwnego, zaś de Vergottini, (o. c., s. 146) przyjmuje ocenę pośrednią.

¹⁶ Przeważnie tylko miast położonych na terenie domen monarszych, z wyjątkiem Sabaudii, gdzie dopuszczono także przedstawicieli miast podległych feudałom — G. de Vergottini, o. c., s. 200.

¹⁷ Izby te na Sycylii zwano „braccia” — G. de Vergottini, o. c., s. 107.

od podziału na izby — zwoływano zazwyczaj w dwóch osobnych grupach: jako stany kraju przedalpejskiego (*patria cismontana*) i zaalpejskiego (*patria transmontana*), zgodnie z historycznym podziałem na Sabaudie i Piemont.

Funkcje reprezentacji stanowych we wszystkich wymienionych państwach rozpoczęły się od biernego wysłuchiwanie ogłaszanych ustaw czy zarządzeń monarchy lub co najwyżej — od przedstawiania skarg królowi. Z czasem zgromadzenia otrzymały *potestas deliberandi*, w ważnych sprawach państwowych, a w pełni swego rozwoju sprawowały już władzę ustawodawczą i podatkową. Niektóre z nich miały nadto kompetencje sądowe, a nawet sądowo-administracyjne (parlament w królestwie Sardynii oraz w patriarchacie Akwilei) i związaną z nimi władzę „pacyfikowania kraju” — *potestas reformandi patriam* (parlament w księstwie sabaudzkim czy w prowincjach państwa kościelnego)¹⁸.

Największy zakres władzy i autorytet wobec panującego miał parlament w krótkotrwałym państwie akwilejskim; w związku z tym nazywa się je nawet „państwem konstytucyjnym”, w którym władca był tylko *primus parlamenti*¹⁹.

Na szczególną uwagę zasługuje też parlament księstwa Monferrato, ponieważ w jego dziejach można dostrzec rozwój koncepcji umowy między monarchą a poddanymi. Stanowy parlament tego księstwa sformułował w 1379 r. prawo oporu przeciw monarsze²⁰, jak to uczynili wcześniej angielscy baronowie w Wielkiej Karcie Wolności.

II

Oprócz reprezentacji stanowych instytucje parlamentarne rozwinęły się we włoskich miastach, zwłaszcza w komunach. Wspomina o tym Marongiu, lecz nie uwzględnia ich w swej historii parlamentaryzmu, ponieważ były to reprezentacje „zbyt liczne i zbyt zmienne”²¹. Jego ujemna ocena instytucji parlamentarnych w komunach polega m. in. na twierdzeniu, że niejednokrotnie parlament komuny był przedstawicielstwem nie ludu, lecz tylko władz komuny (był przez nie wybierany). W przypadkach, gdy te władze nie pochodziły z wyboru, rzeczywiście trudno

¹⁸ G. de Vergottini, o. c., s. 144, 168 - 9, 204 - 207, 230 i n. Ermini, o. c., s. 457.

¹⁹ P. S. Leicht, *Gli istituti parlamentari nell'età patriarcale* (Parlamento Friulano, t. 1), Bologna 1917, s. 477; G. de Vergottini, o. c., s. 238.

²⁰ Bozzola, *Parlamento del Monferrato*, Bologna 1926, wstęp; G. de Vergottini, o. c., s. 219.

²¹ A. Marongiu, o. c., s. 59: *Però ci asterremo dall' occuparci delle istituzioni, per rappresentative che possano esser state, inserite negli ordinamenti comunali, troppo numerosi e instabili per essere qui considerati.*

byłoby mówić o reprezentacji ludu w parlamencie. Ale, jak zobaczymy, istnieje szereg przeciwdowodów, pozwalających inaczej ocenić parlamenty komunalne.

Sam Marongiu twierdzi zresztą w innych fragmentach swego dzieła (s. 69 i 79), że komuny uznawały i stosowały w praktyce zasadę *quod omnes tangit*, że w komunach, jak w greckiej *polis* — wszyscy obywatele mieli udział w decydowaniu o sprawach państwowych (s. 255), wreszcie — stwierdza wyraźnie, że w komunach miejskich istniały organy reprezentacji „o funkcjach więcej lub mniej podobnych do parlamentów” (s. 255/256 i tamże cytowany przepis statutu miasta Prato). Nie otrzymaliśmy jednak od tego historyka odpowiedzi na pytanie, jakie to podobieństwa i różnice zachodzą między parlamentami stanowymi a współcześnie istniejącymi zgromadzeniami miejskimi we Włoszech.

A. Rozkwit polityczny miast nastąpił w Italii północnej i środkowej, a zwłaszcza w Lombardii, tam bowiem najwcześniej powstały komuny miejskie i stamtąd idee wolności i niezależności miast zaczęły promieniować na całą Europę. Inaczej natomiast przedstawiała się sytuacja miast na południu Półwyspu Apenińskiego. Miasta Kalabrii, Apulii i Sycylii były już w XII stuleciu poddane władzy jednego suwerena, mianowicie króla Sycylii. Z tego powodu na tych terenach nie doszło do powstania komun miejskich. W przeciwieństwie do innych ówczesnych monarchów, władcy Sycylii starali się już w XII w. o stworzenie silnego, scentralizowanego państwa. Z autonomii miast pod rządami Fryderyka II ocalała tylko część władzy ustawodawczej, i to tylko w zakresie prawa sądowego, oraz pewne swobody miasta Palermo oparte na przywileju Fryderyka II z 12 października 1233 r.²²

W tych warunkach urządzenia parlamentarne nie mogły się na południu rozwinąć. Zgromadzenia ludności miejskiej miały tu zupełnie inne funkcje i były pozbawione wpływu na życie polityczne²³.

²² Historia Diplomatica Friderici II, wyd. Huillard — Bréholles, tom IV/1, Paryż 1854, s. 454. Por. Antiquissimae felicitis S.P.Q. Panhormitani consuetudines, wyd. W. von Brünneck, Siciliens mittelalterliche Stadtrechte, Halle 1881, s. 11 i n. Por. także P. Lunardon, *Il giuramento di Pontida*, Pontida 1967, s. 12 i n.

²³ O sytuacji miast na Sycylii por. V. La Mantià, *Storia della legislazione civile e criminale di Sicilia*, Palermo 1866; W. v. Brünneck, *Siciliens mittelalterliche Stadtrechte nach alten Drucken und Handschriften*, Halle 1881; E. Cailasso, *La città nell'Italia meridionale dal sec. IX all' XI* (Atti del III° Congresso internazionale di Studi sull' Alto Medio Evo, Spoleto 1954); tenże, *La legislazione statutaria dell'Italia meridionale*, Roma 1929; F. Ciccaglione, *Storia del diritto italiano*, Napoli 1884; P. Colliva, „*Magistri camerarii*” e „*camerarii*” nel Regno di Sicilia nell' età di Federico II (Rivista di Storia del Diritto Italiano, XXXVI, 1963); M. Caravale, *Il regno normanno di Sicilia*, Roma 1966; E. Kantorowicz, *Federico Secondo di Svevia*, Milano 1940; U. Nicolini, *L'ordinamento giuridico nel comune medievale*, Milano 1968, s. 3 (oraz w wydawnictwie „Per lo studio dell' ordi-

B. Odmieniana była sytuacja miast środkowej i północnej Italii, które w następstwie walk z cesarzem lub innymi władcami zdobyły autonomię i stworzyły na swych terytoriach wolne komuny. Rządził w nich lud²⁴, który dość wcześnie, bo już z końcem XI w.²⁵ sprawował władzę poprzez zgromadzenia miejskie.

1. Zgromadzenia ludności miejskiej będące odpowiednikami parlamentów stanowych nazywano w komunach najczęściej *consilium*²⁶. Jeżeli miasto zwoływało także inne zgromadzenia — najważniejsze z nich określano mianem *consilium generale*²⁷ lub *consilium maius*²⁸, *consiglio maggiore*²⁹, *el maiure conselglo*³⁰. Rzadziej spotyka się określenia *consilium populli*³¹, *consilium communis*³², *consellio del comune*^{32a}, *consilium vel concio*³³, *arenga*³⁴, *arengo*³⁵, *arengum et massa populli*³⁶, *consilium vel arengum*³⁷, *consilium universale*^{37a}, *parlamentum*³⁸, *parlamento*³⁹, *adu-*

namento giuridico medievale", Milano 1972, s. XV i n.); F. Zechbauer, *Das mittelalterliche Strafrecht Siziliens nach Friedrichs II. Constitutionen Regni Siciliae und den sizilischen Stadtrechten*, Berlin 1908.

²⁴ Znaczenie tego słowa w średniowiecznych miastach bywało różne, nie zawsze demokratyczne, na co zwrócił uwagę m. in. G. de Vergottini, o. c., t. 1, s. 12.

²⁵ Por. M. Patkaniowski, *Charakterystyka ustawodawstwa statutowego na tle rozwoju komuny włoskiej*, Kraków 1938 oraz U. Nicolini, o. c., s. 2, 13.

²⁶ Bologna, Società dei Leoni, 1256 r., s. 282; Frignano, 1337-8 r., s. 99 i n.; Crevola 1289-1400 r., s. 234; Bovegno 1341 r., s. 28, 36; Forlì 1359 r., s. 45, 126; Lega di Chianti 1384 r., s. 181; Intra, Pallanza, Vallintrasca 1393 r., s. 286; Lega di S. Piero in Mercato, 1398 r., s. 204 i n.; Udine, XIV w., s. 44 i n. W Perugii (1342 r., s. 9) nazwa w języku volgare — *conselglo*.

²⁷ Vicenza 1264, s. 11; Reggio d'Emilia 1265, s. 73, 166, 231 i n.; Modena 1306/7, s. 25, 97; Frignano 1337/8, s. 91; Orzinuovi 1341, s. 207, 214, 270, 271, 277; San Marino 1352-53 (wyd. Per lo studio dell'ordinamento giuridico medievale, Milano 1972, s. 522); Forlì 1359, s. 46-47, 201; Lega di S. Piero in Mercato 1398, s. 195, 202; Lega di Gambassi, XIV wiek, s. 80, 87/88, 89, 90; Perugia 1342, I, s. 11 — *conselglo generale del popolo*; Cremona 1387, rubr. XXX, s. 14-15 (wyd. Cremona 1578).

²⁸ Imola 1334, s. 84; Valsesia 1393, s. 29.

²⁹ Vicenza 1264, s. 14.

³⁰ Perugia 1342, I, s. 106.

³¹ Soc. del Popolo di Bologna, Soc. delle Arti e delle Armi, Statuto generale 1248, s. 537; Modena 1306/7, s. 12; Forlì 1359, s. 45.

³² Forlì 1359, s. 45; Valsassina 1388, rubr. 271; Lega di Gambassi XIV w., rubr. 20.

^{32a} Siena 1309-1310, I, s. 197.

³³ Frignano 1337-8, s. 227-8, 230.

³⁴ Vicenza 1264, s. 11.

³⁵ Perugia 1342, II, s. 171.

³⁶ Modena 1306-7, s. 11/12.

³⁷ Frignano 1337-8, s. 98, 99-100, 101.

^{37a} Verona 1561, liber I, cap. 51, s. 14.

³⁸ Cost. Egidiane 1357, tom I, s. 100, 148, 150, 156, 161, 234, 235, tom II, s. 40, 92; Forlì 1359, s. 201, 234; Lega di Gambassi, XIV w., s. 58.

³⁹ Perugia 1342, tom II, s. 172.

*nantia*⁴⁰. Dwie ostatnie nazwy mają w niektórych statutach znaczenie pejoratywne, oznaczają bowiem zgromadzenie zakazane, spiszek lub zbiegowisko⁴¹.

Ponadto, w statutach spotkać można sporadycznie inne jeszcze nazwy tego organu władzy, jak: *curia generalis provinciae*⁴², *consilium generale curie superioris*⁴³, *congregatio mille peditum aut masse populli*⁴⁴ lub w skrócie — *mille*⁴⁵.

W komunach całkiem małych (miejskich i zapewne wiejskich) spotykamy przemiennie nazwę *consilium i vicinia*⁴⁶. Vicinia oznaczała prawdopodobnie zgromadzenie wszystkich mieszkańców miasteczka lub wsi (zgromadzenie sąsiedzkie).

Oprócz zgromadzeń miejskich statuty wspominają o zgromadzeniach cechowych, które nazywają *consilium societatis*⁴⁷ lub *societas coadunata*⁴⁸.

2. Zgromadzenia miejskie⁴⁹ pochodziły w zasadzie z wyboru. Tylko najmniejsze komuny odbywały się bez wyborów, przyznając jeszcze w XIV w. prawo uczestnictwa w zgromadzeniu (*vicinia*) dorosłym mężczyznom, po jednym z każdej rodziny⁵⁰. W większych miastach wyjątkowo zastępowano wybory arbitralną decyzją urzędnika: np. powołanie zgromadzenia innego niż *consilium generale (congregatio)* zależało w Modenie od uznania podesty, kapitana ludowego czy tzw. obrońców ludu (*defensores populi*)⁵¹. Poza tym wszystkie przebadane statuty komun mówią o wyborach do zgromadzenia⁵².

Uprawnioną do wybierania była bądź cała ludność miejska, bądź tylko pewne jej grupy. Bardzo demokratyczne prawo wyborcze miała Mode-

⁴⁰ Forlì 1359, s. 126.

⁴¹ W tym znaczeniu *adunantia* — Modena 1306/7, s. 161, 163, 283; *adunanza* — Perugia 1342, t. II, s. 140; *parlamento* — Perugia 1342, t. II, s. 171, Frignano 1337/8, s. 274.

⁴² Cost. Egidiane 1357, s. 102, 148.

⁴³ Valsesia 1393, s. 33, 67, 101.

⁴⁴ Modena 1306/7, s. 43 - 44.

⁴⁵ Modena jw., s. 96.

⁴⁶ Bovegno 1341, s. 27, 28, 37; Cimmo 1372, s. 132.

⁴⁷ Soc. del Popolo di Bologna, Soc. delle Armi, d. Toschi 1256, s. 91.

⁴⁸ Bologna, Soc. dei Castelli, przed r. 1255, s. 158.

⁴⁹ Wystrzegam się nazwy „rada miejska”, (choć uprawniałoby do jej używania określenie stosowane najczęściej przez statuty: *consilium*), ponieważ ta nazwa kojarzy się z radą miejską w Niemczech i w Polsce — organem o zupełnie innym znaczeniu. Nie używam też nazwy „parlament”, choć i tę spotykamy w źródłach, ponieważ nie chciałabym na wstępie tych rozważań przesądzać podobieństwa zgromadzeń miejskich do reprezentacji stanowych.

⁵⁰ Bovegno 1341, s. 27.

^{51, 52} Modena 1306/7, s. 43 - 44.

na: do wyborów dopuszczano tutaj wszystkich mieszkańców miasta (*arena et massa populi*), a w kontekście innych przepisów statutowych tej komuny można przypuszczać, że jedynym ograniczeniem był wymóg pełnoletności. Wykluczone z życia politycznego były oczywiście kobiety⁵³.

Gdzie indziej do wyborów uprawnione były pewne grupy społeczne poprzez swych przedstawicieli, reprezentujących stale interesy tych grup w rządzie komuny: np. w Sienie wyborów dokonywało kolegium złożone z dziewięciu opiekunów komuny (*provveditori del comune di Siena*) oraz z konsulów rycerzy (*consoli de li cavalieri*) i konsulów kupców (*consoli de li mercatanti*)⁵⁴. W Bolonii w okresie rządów cechowych zgromadzenie było wybierane przez delegatów cechu wekslarzy i kupców (*procuratores Cambii et Merchadandie*)⁵⁵. Czasem wybory powierzano innym funkcjonariuszom cechu (*ministrales*)⁵⁶.

Statuty poświęcały stosunkowo więcej uwagi biernemu niż czynnemu prawu wyborczemu. Od kandydatów na członków zgromadzenia wymagano w niektórych komunach tylko uczciwości i roztropności⁵⁷, czasem nadto dobrej opinii i wyznawania religii katolickiej⁵⁸. Powszechnym wymogiem było osiągnięcie dojrzałego wieku — dwudziestu lub dwudziestu pięciu lat⁵⁹. Cenzus majątkowy wprowadzono np. w Modenie: warunkiem kandydowania do zgromadzenia było posiadanie domu w mieście lub jego okolicy⁶⁰. Ta sama komuna ograniczała bierne prawo wyborcze nadto cenzusem polityczno-społecznym: do zgromadzenia ogólnego (*cons. generale*) nie mógł należeć niewolnik (*servus*), służący (*famulus alicuius*), czy giermek (*scutifer*) — l.c., zaś do zgromadzenia ludowego (*cons. populi*)

⁵³ *Convocari et congregari fecit arengum et massam populli et quamlibet aliam personam civitatis Mutine — vir sapiens dominus Munsus de Sabadinis dicti populi capitaneus in pallatio comunis Mutine ad sonum campane et vocem preconum. In qua congregatione idem dominus capitaneus proposuit: quid placet dicto popullo et arengo providere et ordinare de uno consilio populli elligendo et habendo — (Modena 1306/7, s. 11/12).*

⁵⁴ *Et sia tenuto et debia la podestà — fare elegere per li signori Nove et IIII. proveditori del Comune di Siena et consoli de li cavalieri et consoli de li mercatanti — el consello, et li consellieri del comune di Siena, Siena 1309 - 1310, s. 197. Por. Bologna, 1389.*

⁵⁵ Bologna, Soc. d. Arti e d. Armi 1248, s. 537 - 8.

⁵⁶ Np. Bologna, Soc. dei Toschi 1256, s. 91.

⁵⁷ *meliores et prudentiores universitatis et communitatis predictae — (Bovegno 1341, s. 28); boni viri communis et terre — (Lega di Gambassi, XIV w., s. 80); meliores et utiliores, Bologna, Soc. dei Toschi, 1256, s. 91).*

⁵⁸ *buoni huomini cattolici et di buona fama — (Siena 1309 - 10, s. 197).*

⁵⁹ *maior masculus, Bovegno 1341, s. 27; d'età di XXV anni, Siena 1309, s. 197; viginti anni, Modena 1306, s. 25, viginti — quattuor anni, Verona 1561, pag. 4; viginti quinque anni, Modena, s. 25, 26, Cremona 1387, s. 14 - 15.*

⁶⁰ *nullus — possit esse de dicto consilio — qui non habeat domum vel casamentum in civitate Mutine vel burgis — (Modena, s. 25).*

nie mógł należeć szlachcic⁶¹. Ponadto znany był statutom cenzus stałego zamieszkania w mieście lub jego okolicy, lub cenzus obywatelstwa miejskiego⁶².

Ogromna większość statutów nie reguluje sposobu przeprowadzania wyborów, który był widocznie ustalony przepisami dawniejszymi bądź niepisanym zwyczajem. Jednakże w statucie Bolonii z 1389 r. oraz w statucie Ligi S. Piero in Mercato, obejmującej małe komuny w pobliżu Florencji, znajdujemy wzmiankę o *extractio*, tj. swoistym losowaniu i powoływaniu kandydatów⁶³. Niektóre statuty wspominają ogólnie o wyborze przez losowanie⁶⁴, inne — o głosowaniu poprzez wstawanie i siadanie „masy” ludu⁶⁵, albo przy pomocy jasnych i ciemnych ziaren fasoli⁶⁶.

Z wyborami pośrednimi spotykamy się np. w Modenie. Przebiegały one następująco: czterdziestu *sapientes* wraz z szesnastoma obrońcami ludu (*defensores populi*) wybierali po dwanaście osób z ludu i po sześć osób spośród magnatów (*magnati et potentes*) dla każdej z trzech dzielnic miasta, tj. ogółem pięćdziesiąt cztery osoby. Byli to elektorzy, i oni dopiero dokonywali ostatecznego wyboru członków *consilium generale* komuny, wybierając ich po czterystu na każdą dzielnicę, tj. ogółem tysiąc dwustu⁶⁷.

3. Liczebność zgromadzeń była różna — od kilkudziesięciu osób, za zwyczaj w małych komunach lub zgromadzeniach cechowych⁶⁸, do kilkuset⁶⁹, a nawet do tysiąca i więcej członków w większych miastach⁷⁰.

⁶¹ *Consilium populi civitatis Mutine, quod consilium esse debeat — de vero popullo civitatis Mutine, ita quod de dicto consilio esse non possit nec sit aliquis nobilis vel potens nec de nobili progenie natus* (Modena 1306, s. 12).

⁶² *nullus — possit esse de dicto consilio — qui non sit continuus habitator civitatis — vel burgorum*, Modena, s. 25; *nulla persona quae non sit civis Veronae — possit esse de aliquo consilio —*, Verona 1561, s. 16.

⁶³ Bologna, Statuto del 1389, fol. 4. Por. I. Malinowska, *L'ordinamento del Comune di Bologna nel Quattrocento*, Milano 1966, s. 117 (Archivio della FISA, Miscellanea I).

⁶⁴ *nullus eligatur — nisi ad sortem —*, Reggio d'Emilia 1265, s. 73; *ministrales comunis eligantur sorte in consilio generali —*, Orzinuovi 1341, s. 277.

⁶⁵ *placuit toti dicto popullo et arengo, facto partito — de sedendo ad levandum —*, Modena 1306, s. 12.

⁶⁶ *ad fabas albas et nigras*, Modena, s. 25.

⁶⁷ *quadraginta sapientes — una cum sedecim defensoribus populi Mutine elligere debeant duodecim homines de popullo Mutine et sex de magnatibus et potentibus per quamlibet portam, qui debeant facere ellectionem de quadringentis hominibus cuiuslibet conditionis et generis per quamlibet portam —*, Modena 1306/7, s. 25.

⁶⁸ *24 homines meliores et utiliores —*, Bologna, Soc. dei Toschi 1256, s. 91; *consiliarii numero triginta tres —*, Bologna, Soc. d. Arti ed. Armi 1248, s. 537-8; *consilium viginti quattuor bonorum virorum* Lega di Gambassi, XIV w., s. 80; *25 homines seu plures vel pauciores — qui dicantur consilium —*, Bovegno, s. 28.

⁶⁹ *Consiglio dei Quattrocento*, Vicenza 1264, s. 15-18; *CCC buoni huomini —*

Spośród wielu zgromadzeń wymienianych w statutach można wyodrębnić zgromadzenia całego ludu (*arena, massa populi, totus populus*) nie wybierane, lecz zwoływane na zasadach rzymskich komicjów czy germańskich wieców, a więc obejmujące wszystkie rodziny względnie rody stanowiące *populus*⁷¹. Prócz tego, w tych samych komunach istnieją zgromadzenia zwane ogólnymi (*consilium generale*) pochodzące z wyboru i wyposażone w stosunkowo najszersze kompetencje (por. niżej). Ten typ zgromadzeń można porównywać z parlamentami stanowymi istniejącymi współcześnie w państwach włoskich, i w nich właśnie można szukać załazków włoskiego (i europejskiego) parlamentaryzmu.

Wreszcie w miastach, w których doszło już do podziału na komunę podestę i komunę ludu, obserwujemy istnienie dwóch zgromadzeń ogólnych: *consilium comunis* i *consilium populi*⁷². Były to równorzędne, obok siebie działające organy władzy, współdziałające w najważniejszych decyzjach i uchwałach. Zależnie od sytuacji politycznej pewne statuty przyznawały wyższość zgromadzeniu ludowemu (*consilium populi*), choć razem ze zgromadzeniem komuny stanowiło ono w pojęciach współczesnych część wielkiego *consilium generale*⁷³. Tak np. w Modenie zgromadzenie ludowe miało władzę równą władzy arengi, tj. wiecu wszystkich mieszkańców⁷⁴.

W ten sposób tworzyła się pewnego rodzaju hierarchia zgromadzeń: arena (*totus populus*) odgrywająca rolę konstytuancy w komunach, decydowała bowiem o powołaniu do życia (ewentualnie — wyborze) innych organów władzy, dalej — wybierane przez arenę *consilium generale*, rozpadające się w pewnym okresie na *consilium* komuny (lub podestę) i *consilium* ludu. Ponadto istniały jeszcze zgromadzenia tzw. specjalne, wymieniane przez wiele statutów, a powoływane na stałe lub czasowo, doraźnie, niejako do pomocy zgromadzeniu ogólnemu⁷⁵, lub czasem do

sieno el consellio, Siena 1309 - 10, s. 197; *consilium quadringentorum*, — — *consilium octingentorum*, Modena, s. 12, 25, 26.

⁷⁰ *congregatio mille peditum aut masse populi*, Modena, s. 43 - 44; *quod sint inter omnes sedecim centenaria* — — *Et istud vocetur consilium generale comunis*, Modena, s. 25.

⁷¹ Por. Bovegno 1341, s. 27.

⁷² Np. w Bolonii w XIV i XV w. — por. I. Malinowska, *Ustrój komuny Bolonii w XV wieku*, CPH XVIII, s. 87. Por. też Modena 1306, s. 25: *duo consilia [generalia] comunis Mutine fiant et eligantur* — —.

⁷³ Modena, s. 25: *computatis in dicto numero (1200) quadringentis consiliariis consilii* — — *populli Mutine, ita quod sint inter omnes sedecim centenaria* — —. Status Perugia z 1342 r. wyraźnie przeciwstawia *el conselglo del comune* drugiemu zgromadzeniu: *el conselglo del popolo*, s. 106.

⁷⁴ *consilium populi* — — *Et habeat dictum consilium eandem potestatem, bayliam et auctoritatem, in omnibus et singulis, quam habet totus populus civitatis Mutine et arengum* — —, Modena, s. 12 (por. także s. 11).

⁷⁵ *consilia specialia comunis*, Frignano 1337 - 8, s. 101; *lo spetiale* — — *conselglo del popolo*, Perugia 1342, I, s. 11 i 106; *consilium speciale vel generale*, Cost. Egi-

pomocy podeście bądź kapitanowi ludowemu⁷⁶. Zgromadzenia specjalne nazywano też czasem inaczej: *consilium sapientum*⁷⁷, *consilium minus*⁷⁸, *consilium parvum*⁷⁹, *congregatio* lub *parlamentum*⁸⁰.

Oprócz tego istniały jako stałe organy, współdziałające z *consilium generale* i stanowiące jego stałe uzupełnienie mniejsze zgromadzenia zwane *consilium minus* lub nazywane według liczby członków np. *consiglio dei Quaranta*⁸¹. W małych komunach odpowiednikiem tej mniejszej rady były zgromadzenia mieszkańców okolicznych wsi, w przeciwstawieniu do zgromadzenia samej komuny⁸².

We współistnieniu *consilium generale* i stałego *consilium minus* można dopatrywać się początków dwuizbowości zgromadzeń miejskich. Przekonuje o tym różnica ich kompetencji, a zwłaszcza inny cenzus przy wyborach do mniejszego zgromadzenia. Np. członkiem rady ośmiuset (*consilium octingentorum*) w Modenie mogły być osoby co najmniej dwudziestopięcioletnie. Rada ta współdziałała z *consilium generale*, liczącym — jak wyżej wspomniano — tysiąc sześciuset członków w wieku powyżej dwudziestu lat. *Consilium octingentorum* stanowiło więc rodzaj izby wyższej miejskiego ciała ustawodawczego⁸³.

W analizie przepisów statutowych nie można oprzeć się na samych nazwach instytucji, ponieważ są one wieloznaczne, mają nieraz odmienne znaczenie w różnych miastach. Dopiero treść przepisów pozwala na ustalenie rzeczywistych podobieństw czy różnic.

Z ustawodawstwa statutowego wynika, że nazwę parlament stosowano raczej do zgromadzeń nadzwyczajnych, specjalnych, pojawiających się tylko sporadycznie⁸⁴, a nawet do zgromadzeń samowładnych i nielegalnych, grożących ustrojowi komuny⁸⁵. To, co było rzeczywiście parlamentem, w komunach nosiło w większości przypadków odmienną nazwę, mianowicie *consilium generale*⁸⁶.

diane 1357, lib. II, s. 92; *consilium generale* — *alia consilia* — Forlì 1359, s. 45, *consilium generale vel speciale* — Forlì, s. 46; *consilium secretum*, Roma 1580, *consiglio dei XII*, Verona 1581, s. 14.

⁷⁶ Modena, s. 43 - 44.

⁷⁷ Orzinuovi, 1341, s. 270, 271.

⁷⁸ Por. Imola 1334, s. 84.

⁷⁹ Frignano, 1337 - 8, s. 101, gdzie zresztą surowy zakaz zwoływania takiego zgromadzenia jako niebezpiecznej konkurencji dla *consilium generale*.

⁸⁰ Lega di Gambassi, XIV w., s. 58.

⁸¹ Vicenza 1265, s. 15 - 18. Por. Valsesia 1393, s. 29 oraz Imola 1334 s. 84.

⁸² *comune et vicini*, Borgosesia 1397, s. 175; *consilium* — *vicinia*, Cimmo 1372, s. 132.

⁸³ Podobnie np. w Vicenzy *Consiglio dei Quattrocento* i *Consiglio dei Quaranta*, Vicenza 1264, s. 15, 17.

⁸⁴ Np. Lega di Gambassi, XIV w., s. 58, Cost. Egidiane 1357, lib. II, s. 92.

⁸⁵ Perugia 1342, II, s. 171; Frignano 1337/8, s. 274.

⁸⁶ Były jednak statuty, które określenie *parlamentum* stosowały zamiast *consi-*

4. Zasadniczą funkcją zgromadzeń ogólnych w komunach było ustawodawstwo, tworzenie nowych lub zmienianie dotychczasowych statutów — „stantiamenta et reformationes facere”⁸⁷. Statuty zatrzymują się nieraz nad problemem samej inicjatywy ustawodawczej (*propositam facere*) i przyznają ją — oprócz poszczególnym członkom zgromadzenia — także podeście⁸⁸ oraz ustalają kary za uzurpowanie sobie inicjatywy ustawodawczej przez niepowołane osoby⁸⁹. Wyjątkowo, w komunach o ustroju zbliżonym już do signorii, inicjatywa ustawodawcza i uchwalanie ustaw (*preposita seu deliberatio*) przez zgromadzenie ulegały silnym ograniczeniom przez rządzącą faktycznie jednostkę, jak gonfaloniera⁹⁰.

Na zgromadzeniu dokonywano też promulgacji ustaw i odczytywano je ponownie co pewien czas. Była to swoista metoda zapoznawania obywateli komuny z treścią obowiązującego prawa⁹¹. Prócz tego, również na zgromadzeniu, wykładano księgi statutów do publicznego wglądu⁹².

Drugą doniosłą funkcją zgromadzeń ogólnych było uchwalanie podatków — *datia, prestantias imponere*⁹³. Wyłączną kompetencją zgromadzenia było też zaciąganie zobowiązań w imieniu komuny — *balia acquirendi et obligandi* [...] *omnes homines universitatis*⁹⁴, jak również decyzje o wydatkach i darowiznach z majątku komuny — *de dando, donando vel expendendo de avere comunis*⁹⁵, o wydatkowaniu dochodów komuny⁹⁶. Decyzje

lium generale, tak np. w Konstytucjach Egidiańskich dla państwa kościelnego (1357 r.), s. 100, 234 i wiele innych, Forlì 1359, s. 201, 234.

⁸⁷ *stantiamenta et reformationes facere*, Lega di S. Piero in Mercato 1398, s. 202 - 203. Por. Perugia, s. 109, 110. Udine, s. 32, Forlì s. 126, Cremona 1387, s. 14, Roma 1580, s. 125 i n. Por. też U. Nicolini, *Certeza del diritto e legge giusta nell' età comunale*, Scritti in onore di Fr. Cernelutti, t. IV, s. 154 oraz F. Calasso, *Medio evo del diritto*, s. 201 oraz cytowana tam obfita literatura.

⁸⁸ Np. Valsesia, s. 49, Forlì s. 44 - 45, Perugia, s. 106: *ei priore de l'arte deggano e tenute siano precisamente ciascuno mese per se, senza la presentia de la potestade e del capetanio, el maiure conselglo de la citade adunare fare, ello qualle fare deggano generale proposta de tucte e sopra tucte quille cose le quagle a lo stato e a l'onore de la citade de Peroscia poderonno pertenero* —.

⁸⁹ Borgosesia, s. 161.

⁹⁰ Lega di S. Piero in Mercato 1398, s. 204 - 206.

⁹¹ Cost. Egidiane 1357, s. 161, s. 234: *ut ipse constitutiones omnibus sint patentes et note* — *easdem in parlamento publico quo ipsas edimus et firmamus legi fecimus et publice divulgari* —.

⁹² Cost. Egid., s. 235.

⁹³ *consiliarii* — *pro expensis dicto comuni occurrentibus et pro aliis magnis et arduis negociis* — *congregantur* — — — Imola 1334, s. 84; *datia* —, *prestantias imponere* —, Lega di S. Piero in Mercato 1398, s. 205 - 6; Vicenza, s. 14.

⁹⁴ *balia acquirendi et obligandi* — *omnes homines universitatis* —, Lega di S. Piero in Mercato, s. 202 - 203, Vicenza s. 14.

⁹⁵ Uchwały: *de dando, donando vel expendendo de avere comunis*, Frignano, s. 98 - 100, Lega di Gambassi, s. 58; *consulere quod daret avere comunis alicui persone*, Orzinuovi, s. 271; *nullus rector, vicarius sive consul, possit nec debeat quicquam distribuere vel dispensare seu qualitercumque expendere vel donare de avere*

te zapadać miały w niektórych miastach przy specjalnym *quorum* członków zgromadzenia⁹⁷. Do zgromadzenia należało dalej udzielanie zezwoleń na sprzedaż nieruchomości majątku komuny⁹⁸, ustalanie pensji ze skarbu komuny⁹⁹, zezwalanie na sprzedaż miejskich nieruchomości ludzom obcym, spoza komuny (*forensi*)¹⁰⁰.

Innym przejawem suwerennej władzy zgromadzenia było jego wyłączne prawo do wyboru najwyższych urzędników komuny, przede wszystkim podesty¹⁰¹. Przed zgromadzeniem jako zwierzchnią władzę urzędnicy komuny składali przysięgę rozpoczynając swe urzędowanie¹⁰² i tam też podesta odbierał od całej komuny przysięgę posłuszeństwa¹⁰³. Zgromadzenie ogólne udzielało urzędnikom (także podeście) zezwolenia na odejście z miasta¹⁰⁴ czy na czasową absencję¹⁰⁵. Ono też zezwalało w pewnych przypadkach na kumulację urzędów, a uchwały w tej kwestii musiały zapadać większością głosów¹⁰⁶.

Wreszcie, przed zgromadzeniem ogólnym odbywał się tzw. syndykat, tj. postępowanie mające na celu kontrolę nad majątkowymi skutkami działalności podesty w mieście. W razie ujemnego wyniku tej kontroli zgromadzenie pociągało podestę do odpowiedzialności majątkowej¹⁰⁷. Regułą była kontrola zgromadzenia nad wszystkimi urzędnikami, z wyjątkiem sędziów i notariuszy, za tych bowiem ponosił odpowiedzialność podesta¹⁰⁸. W ten sposób suwerenny lud miejski wykonywał kontrolę nad administracją¹⁰⁹.

Innym zakresem władzy *consilium generale* były funkcje związane z wymiarem sprawiedliwości. Zgromadzenie było uprawnione do łagodze-

comunis — — *nisi prius fuerit ei data specialis auctoritas super hoc in consilio vel vicinia*, Bovegno, s. 37.

⁹⁶ Costit. Egidiane, lib. II, s. 92.

⁹⁷ Orzinuovi, s. 214.

⁹⁸ Vicenza, s. 18, 21.

⁹⁹ *concedere aliquod salarium alicui persone* — —, Orzinuovi, s. 271.

¹⁰⁰ Crevola 1289 - 1400, s. 234.

¹⁰¹ Reggio d'Emilia 1265, s. 73; Lega di Gambassi, XIV w., rubr. 20, *ellectio domini potestatis* — —, *iudicis et notarii fienda in consilio generalis comunis* — —, Frignano, s. 91. Por. Orzinuovi, s. 277, Valsesia s. 33, Vicenza s. 42, 47.

¹⁰² Taką przysięgę składał np. rektor prowincji kościelnej według Konstytucji Egidiańskich, księga II, s. 40. Por. Vicenza, s. 11.

¹⁰³ Valsesia, s. 23.

¹⁰⁴ Borgosesia, s. 143.

¹⁰⁵ Reggio d'Emilia, s. 166.

¹⁰⁶ Valsesia, s. 43.

¹⁰⁷ Lega di S. Piero in Mercato, s. 204 - 206. Por. Malinowska, *Ustrój komuny Bolonii*, s. 89.

¹⁰⁸ Vicenza 1264, s. 75.

¹⁰⁹ Por. Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z 1789 r., art. 15: *Spółeczeństwo ma prawo żądać od każdego urzędnika publicznego sprawozdania z jego działalności*.

nia kary, zwłaszcza kary pozbawienia wolności¹¹⁰, a nawet do darrowania kar i zatarcia skazania przy współdziale właściwej władzy sądowej (podesty czy kapitana, ich sędziów)¹¹¹. Niektóre statuty, np. statut Forli z 1359 r. czy Ligi S. Piero in Mercato z 1398 r. — zabraniały zgromadzeniom uwalniania od kar sądownie orzeczonych¹¹², a zwłaszcza kasowania wyroku skazującego i anulowania skutków „syndykatu” przeprowadzonego w stosunku jakiegoś urzędnika komuny¹¹³. Ponadto zgromadzenie przyjmowało w niektórych miastach zawiadomienia o przestępstwie, w szczególności zawiadomienia podesty o nadużyciach popełnionych przez urzędników komuny¹¹⁴. Wykonywało ono również funkcje ściśle sądowe, np. oceniało stopień winy w przypadku zabójstwa¹¹⁵, wybierało komisję do rozstrzygania o zasadności obrony koniecznej, na którą powoływał się zabójca, oraz inne podobne komisje¹¹⁶, lub decydowało o stosowaniu tortur¹¹⁷. Statut Perugia mówi wyraźnie o władzy sądowej (*iurisdictione*) parlamentu tj. zgromadzenia ogólnego¹¹⁸. Konstytucje Egidiańskie również przyznały zgromadzeniom miejskim władzę sądową: *iura reduntur in parlamento vel in generali consilio*¹¹⁹. Wreszcie, na zgromadzeniach ogłaszano wyroki skazujące¹²⁰.

¹¹⁰ Udine, XIV w., s. 72, 81.

¹¹¹ Valsesia 1393, s. 101: *bannum vel condempnatio maleficii — non possit modo aliquo remitti nec annullari, nisi in se haberet legitimam causam nullitatis, inconsulto consilio generali*.

¹¹² Forli, lib. III, rubr. 35: *qui condempnabuntur, — non possint — per — quoscumque — consiliarios, consilia, parlamenta vel reformationes vel ordinamenta — eximi — de bmpnis, condempnationibus, nec ipsa bampna — cassari —*.

¹¹³ Lega di S. Piero in Mercato 1398, s. 202 - 203. Przez „syndykat” (*sindicatus*) rozumiano wtedy w miastach włoskich specjalne postępowanie, któremu podlegali urzędnicy komuny po skończonym okresie urzędowania. W toku „syndykatu” kontrolowano majątkowe skutki działalności urzędnika i w razie zawinionego uszczuplenia majątku komuny pociągano go do odpowiedzialności.

¹¹⁴ *boni viri — denuntiare teneantur dominis capitaneo et consilio delinquentes —*. Udine, s. 31. Por. Frigano, s. 227 - 228. Frignano, s. 227 - 8: *Si cognoverit potestas aliquem offitiale comunis Fregnani — in officio dolum vel fraudem fecisse in eius officio et exercuisse, teneatur in contione vel consilio nuntiare et ab offitio privare —*.

¹¹⁵ *si occiderit sine fraude, de qua fraude questio per consilium decernatur —*, Udine, s. 71.

¹¹⁶ Udine, s. 144 oraz s. 38, 39.

¹¹⁷ Orzinuovi, s. 207: *potestas, nec consules non possint, nec debeant tormentare aliquam personam dicti castri et virtutis eius, absque verbo et licencia consilii generalis facti sono campane, ut supra —*.

¹¹⁸ Perugia, t. 2, s. 172.

¹¹⁹ *pro obtinenda iustitia venire — ad terram seu locum, ubi retinetur — curia generalis —*, Cost. Egidiane, s. 102, s. 148.

¹²⁰ *in parlamentis vel generalibus consiliis*. *IM. AD. G. Publice legi facere et divulgare —*, Cost. Egid. s. 150.

Pozostałe kompetencje zgromadzeń — to decydowanie o wyprawie wojennej, *cavalcata* ¹²¹, i, znacznie mniejszej wagi, nadzór nad spokojem i bezpieczeństwem miasta w nocy, wykonywany wspólnie z kapitanem ¹²². W niektórych komunach do zgromadzenia ogólnego należała też decyzja o zwoływaniu innych zgromadzeń ¹²³.

Warto podkreślić, że szereg statutów określa władzę tego zgromadzenia jako pełnię władzy publicznej, np. w Perugii: władza *de tucte e sopra tucte quille cose le quagle a lo stato e a l'onore de la citade de Peroscia poderonno pertenerere* ¹²⁴; w Bovegno: *ad providendum et consulendum, ordinandum atque tractandum super animas suas, secundum conscientias suas, omne id quod iuste extimaverint et putaverint melius universitatis et comunitatis* ¹²⁵; *omnia et singula alia facere* ¹²⁶. Tak szerokie kompetencje zgromadzenia czyniły z niego najwyższy organ władzy. Zważywszy, że zgromadzenie mogło tworzyć nowe statuty, mogło ono tym samym zmieniać ustrój komuny. Dlatego zrozumiały wydaje się np. przepis ligi komun koło Florencji, który postanawiał: [*consiliarii*] — *nullo modo, iure vel causa possint reformare dittam ligam — nisi modo et forma in statutis — contentis* — ¹²⁷.

Miasta broniły swego — na owe czasy demokratycznego — ustroju, ustalając dla tak potężnego organu władzy stosunkowo krótki okres kadencji (zazwyczaj kilka miesięcy) ¹²⁸, lub nawet tylko jeden miesiąc ¹²⁹.

5. Consilium generale mogli zwoływać najwyżsi urzędnicy komuny: podesta i jego zastępca (wikariusz), w prowincjach kościelnych nadto wikariusz papieski ¹³⁰, konsulowie ¹³¹, gonfalonier ¹³², starsi cechu ¹³³, rektor prowincji ¹³⁴. Komuny obawiały się zwoływania zgromadzeń przez osoby do tego nieuprawnione, ponieważ tak zwołane zgromadzenia mogły dawać początek rozruchom, tumultom, a nawet politycznym przewrotom. Dlatego w niektórych statutach znajdujemy surowe zakazy samowolnego zwoływania parlamentu miejskiego przez osoby niepowołane *absque expressa licentia et mandato domini capitanej — vel — domini*

¹²¹ Np. Vicenza 1264, s. 18, 21.

¹²² Udine, XIV w., s. 10.

¹²³ Lega di Gambassi, XIV w., s. 58.

¹²⁴ Perugia 1342, t. I, s. 106.

¹²⁵ Bovegno 1341, s. 28.

¹²⁶ Lega di S. Piero in Mercato 1398, s. 202 - 3.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ 6 miesięcy, np. w Modenie, s. 12.

¹²⁹ Tylko 1 miesiąc, np. w Perugii, I, s. 106.

¹³⁰ Reggio d'Emilia 1265, s. 231; Perugia 1342, s. 9, 11; Forlì 1359, s. 44 - 5.

¹³¹ Cimmo 1372, s. 132; Borgosesia 1397, s. 175.

¹³² Lega di S. Piero in Mercato 1398, s. 204.

¹³³ Perugia, I, s. 106.

¹³⁴ Cost. Egidiane 1357, s. 100.

potestatis ——. W Perugii zagrożono to nawet karą śmierci¹³⁵. Zakazane też było gromadzenie zbrojnych oddziałów czy wojsk w mieście i pomoc przy tym¹³⁶.

Urzędnicy uprawnieni do zwoływania zgromadzenia mieli obowiązek je zwołać nawet *pro una* — *persona petente*, ale mieli też obowiązek zbadać, dlaczego ta osoba domaga się zwołania sesji¹³⁷. Również w tym przypadku chodziło o zapobieżenie lekkomyślnemu uruchamianiu machiny politycznej, którą łatwo mogły opanować elementy wrogie klasie czy partii aktualnie rządzącej miastem.

Normalny przebieg legalnie zwołanego zgromadzenia i sprawność obrad gwarantować miały specjalne przepisy statutowe. Postanawiały one m. in., że wolno tylko jeden raz przemawiać na zgromadzeniu, i że nie należy w przemówieniu powracać do kwestii wyjaśnionych już przez poprzednich mówców. Za przekroczenie tych przepisów ustalono wysokie kary pieniężne¹³⁸. Poza tym jednak każdy członek zgromadzenia miał prawo wypowiadać się w każdej sprawie objętej porządkiem dziennym¹³⁹. Surowo przestrzegano też ciszy i spokoju na zgromadzeniu, a nawet poza zgromadzeniem w czasie jego obrad. Zakazane było wszczynanie bójek i tumultów¹⁴⁰. Wiele statutów zakazywało rozmów na zgromadzeniu¹⁴¹.

¹³⁵ Perugia, II, s. 171: *nullo arengo overo parlamento overo congregatione overo convocazione de tucte homène de la cità — se possa overo degga fare — senza expressa licentia e presentia de glie segnore podestà e capetanio e segnore priore de l'arte de la cità e borghe de Peroscia —. E se contrafacto sirà, sia punito —. E quignunque bandisse overo sonasse ad esso arengo overo parlamento sia punito del capo e en l'avere —.*

¹³⁶ Forlì, s. 234 - 5: *nemo presummat, audeat vel attemptet facere vel fieri facere aliquod parlamentum vel aliquam adunantiam in civitate, burgis vel subburgis Forlivii vel eius districtu, absque expressa licentia et mandato domini capitanei — nec aliquod guarnimentum vel adunantiam armorum ducere vel duci facere vel pro eo mittere vel consentire — nec accedere ad aliquod guarnimentum seu armatam — seu gentem armatam recipere vel receptare — vel favorem impendere alicui volenti vel presumendi facere predicta — sub pena et ad penam quingentarum librarum —. Por. Siena 1309 - 10, s. 199, 201.*

¹³⁷ Bovegno 1341, s. 36; Roma 1580, s. 128: *Si quis autem putet habere aliquod auribus Populi dignum, id Conservatoribus significet —.*

¹³⁸ Borgosesia 1397, s. 161; Roma 1580, s. 128: *Non licet alicui in publicis consiliis — quicquam aliud loqui quam propositae quaestioni respondere, et semel tantum pro qualibet propositione —.*

¹³⁹ Lega di S. Piero in Mercato 1398, s. 205 - 6: *unusquisque consiliarium — possit super — prepositis — vel aliqua ex eis consulere vel arengare —.*

¹⁴⁰ *nullus autem — parlamentum turbet dicto aut facto —, Cost. Egidiane 1357, s. 100. Por. Modena, 1306/7, s. 43 - 44, s. 96.*

¹⁴¹ *Nessuno potrà parlare senza permesso del podestà — — Vicenza 1264, s. 72; Della pena di chi parlerà in consiglio, Lega di Chianti 1384, s. 181; De non loquendo in consilio, Valsassina 1388, rubr. 273. Por. Frignano 1337 - 8, s. 221, Udine, XIV w., s. 97.*

Uchwały zapadały w zasadzie większością głosów¹⁴². W XIV w. statuty rzadko już wymagały jednomyślności¹⁴³. Dla pewnych uchwał wymagano czasem kwalifikowanej większości głosów¹⁴⁴ oraz specjalnego quorum uczestników¹⁴⁵.

Głosowanie odbywało się bądź przez powstanie¹⁴⁶, bądź przy pomocy gałek¹⁴⁷ czy ziarn białej i ciemnej fasoli¹⁴⁸. Jeden ze statutów postanawiał, że nikomu z uczestników zgromadzenia nie wolno połykać fasoli przeznaczonej do głosowania, co wskazuje na pewne próby oszukiwania przy oddawaniu głosów¹⁴⁹. Inny znów statut regulował drobiazgowo sposób oddawania kul, przy pomocy których głosowano, aby zapewnić tajność głosowania^{149a}, zainteresowany w uchwale musiał opuścić miejsce obrad na czas głosowania¹⁵⁰. Niektóre komuny próbowały ponadto uregulować ustawowo kolejność problemów, nad którymi miano radzić i głosować¹⁵¹.

6. Uczestnictwo w zgromadzeniu ogólnym było wyłącznym prawem jego członków, do tego powołanych i wybranych przez ludność miasta. Intruz, który by wtargnął na zgromadzenie, nie będąc jego członkiem, nie figurując na odpowiedniej liście, podlegał karze pieniężnej¹⁵².

¹⁴² *adiudicatione maioris partis* —, Bovegno, s. 28; *placuit maiori parti* —, Modena, s. 25; Cremona s. 14 - 15; Valsesia s. 24. Por. N. Nicolini, *Certeza del diritto e legge giusta nell' età comunale*, s. 156.

¹⁴³ Bovegno 1341, s. 28.

¹⁴⁴ *quoties consiliariis vel duabus partis ipsorum* — *videbitur et placebit* —, Lega di S. Piero in Mercato 1398, s. 202 - 3, por. s. 204 - 206, oraz Siena 1309/10, s. 206; *licentia consilli vel duarum partium* — Lega di Gambassi, s. 58; *dummodo dimidia pars consiliariorum fuerit in ipso consilio* — Cremona 1387, s. 14; Roma 1580, s. 125 - 6.

¹⁴⁵ Lega di S. Piero in Mercato, s. 206.

¹⁴⁶ *de sedendo ad levandum*, Modena, s. 12.

¹⁴⁷ *si prenderanno le decisioni a voti con palle* —, Vicenza, s. 72.

¹⁴⁸ — *facto partito ad fabas albas et nigras* —, Modena, s. 25.

¹⁴⁹ Lega di S. Piero in Mercato, s. 206: *nullus ex dittis consiliariis consilii generalis* — *possit vel debeat aliquam fabam manducare quando sunt in ditto consilio, pena solidorum quinque pro qualibet faba et vice* —.

^{149a} *Et quod ponentes ballottas in bussolis debeant ponere ambas manus in ipsis bussolis, ne possit videri, nec perpendi in qua bussola posuerint ipsam ballotam, sub poena soldorum decem pro quolibet contrafaciente* —, Cremona 1397, s. 15. Podobnie Verona, cap. 57, s. 16.

¹⁵⁰ Bovegno, s. 37.

¹⁵¹ Frignano, s. 101.

¹⁵² Modena, s. 97: *Item, cum multi tante audacie et presumptionis existant quod ad consilia generalia comunis et populi Mutine et ad alia consilia veniant, nec de ipsis consiliis sint, providerunt quod nullus qui non sit scriptus in libro consiliariorum audeat vel presumat venire, stare vel interesse in aliquo consilio comunis et populi vel populi tantum postquam consilium fuerit congregatum et pulsatum fuerit ad consilium tertia vice. Et si quis contrafecerit, condempnetur in centum sol. mut. pro qualibet vice, nisi ad — consilium vocatus esset.* —, Siena, s. 199: *De la*

Od tego niebezpieczeństwa gorsze dla komuny było inne, mianowicie zaniedbanie swych funkcji przez członków zgromadzenia i ich niestawienie pomimo wezwania. A więc uczestnictwo w parlamencie miejskim pojmowano także jako obowiązek względem komuny. Wiele statutów ustanawiało kary dla niedbałych i opieszających reprezentantów ludności miejskiej ¹⁵³.

Wśród sposobów, mających gwarantować pełną frekwencję na zgromadzeniu, pojawiły się gwarancje nietykalności osobistej jego uczestników *veniundo, stando et redeundo curiam (consilium, parlamentum)*, czyli początki immunitetu poselskiego. Spotykamy go np. w Konstytucjach Egidiańskich z 1357 r. ¹⁵⁴, w statucie Forli z 1359 r. ¹⁵⁵ oraz w statucie Ligi di Chianti z 1384 r. ¹⁵⁶ Również miejsce obrad zgromadzenia było otoczone szczególnym mirem. Przestępstwa tam popełnione były karane surowiej ¹⁵⁷.

Uczestnikom zgromadzeń gwarantowano też wolność wypowiedzania opinii i swobodę dyskusji ¹⁵⁸.

C. Mianem republiki określano we Włoszech miasta, w których rządy były rzeczywiście demokratyczne (np. Modena w XIV w.), czy też w

pena di chi viene al conséllio, el quale non è di conséllio — (kara 10 libr).

¹⁵³ *Di condannare li consellieri è quali non verrano al conséllio — Siena, s. 201; — Omnes — qui vocati per rectorem vel eius thesaurarium vel eorum litteras fuerint, teneantur ire ad parlamentum quociens mandatum fuerit eis — Statuimus eciam quod quelibet universitas, comunitas, nobilis et quecunque alia persona teneatur venire et ire, equester et pedester, prout eis per dictum rectorem vel eius vicarium vel ipsorum iudicem vel ipsorum litteras mandatum extiterit. Contrafacientes vero in quolibet casu predictorum et suorum iudicum arbitrio puniantur — considerata qualitate inobedientie vel excessus —.* Cost. Egidiane, s. 100; por. Dervio, Corenno 1389, s. 28; Orzinuovi 1341, s. 270; Bovegno, s. 28; Cimmo, s. 132; Valsesia s. 38; Intra, Pallanza, Vallintrasca 1393, s. 286; Lega di S. Piero in Mercato, s. 264; Cremona s. 14 - 15; Udine s. 97; Milano 1482 (ed. 1482, Milano), s. 233; Roma 1580, s. 126.

¹⁵⁴ S. 102: *statuimus quod quicumque per rectorem seu eius iudices aut alium officialem maioris curie citatus quomodolibet fuerit vel vocatus — ad terram seu locum ubi retinetur — curia generalis — sine fraude, secure in persona et rebus venire possit, stare et redire, non obstantibus quibuscumque represaliis quibusvis universitatibus seu singularibus personis concessis —* oraz s. 156: *Si quis offenderit venientes et stantes in — parlamento mandato legati vel rectoris vel in eorum recessu, puniatur in triplum pene pecuniarie —.*

¹⁵⁵ S. 201: *pena triplici puniatur si quis offenderit venientes vel stanes in exercitu vel parlamento —.*

¹⁵⁶ S. 181: *niuno debba interrompere lo arringatore, alla detta pena overo parole di arrogancia overo di superbia a lui dica —.*

¹⁵⁷ Forli, s. 201: *pene omnes — pro — mallefitiis, si contingat — ipsos excessus committi — in parlamento vel consilio generali — vel noctis tempore —.*

¹⁵⁸ *ut omnes ampliorem licentiam habeant, dicendi, et libere faciendi parere suum —*, Verona, ed. Venetiis 1561, cap. 57, s. 16.

których rządziło tylko rzemiosło tj. cechy (Florencja od końca XIII w.) bądź jedna miejska rodzina (Medyceusze we Florencji w XV w.). Nazwa „republika” nie jest więc we włoskim średniowieczu jednoznaczna, a nie-rzaz stanowi etykietę dla całkiem odmiennego ustroju.

Republiki powstawały na skutek przekształcenia pierwotnego ustroju komuny, bądź były wynikiem spontanicznego rozwoju miasta, niezależnego od modelu komuny. Nie wchodząc tu w analizę złożonego problemu genezy i rozwoju republik miejskich we Włoszech, trzeba przypomnieć, że posiadały one rozwinięte instytucje parlamentarne. Przodowała w tym Wenecja¹⁵⁹. Analiza tych instytucji wymagałaby jednak osobnego opracowania.

III

Z dokonanego wyżej przeglądu norm statutowych wynika, że zgromadzenia ogólne komuny, nazywane tylko czasem parlamentami, wykonywały te same funkcje co inne parlamenty w średniowieczu, zwłaszcza funkcje ustawodawcze i podatkowe, oraz ograniczały władzę wykonawczą podestów czy innych urzędników komuny, jak to czyniły parlamenty stanowe w odniesieniu do monarchy. Co więcej, ograniczenie to wynikało nie ze współdziałania parlamentu ze zwierzchnikiem na zasadach dualizmu (jak to widzimy w monarchiach stanowych) lecz z faktu, że parlament komuny był organem nadrzędnym w stosunku do innych władz i że według ówczesnych pojęć był przedstawicielem ludu. Wskutek tego parlamenty komunalne wydają się o wiele bliższe nowoczesnemu parlamentaryzmowi niż parlamenty stanowe.

¹⁵⁹ Od roku 1143 istniała tu Wielka Rada (*Consiglio Maggiore*), wybierana przez ogół ludności. Bierne prawo wyborcze zostało poważnie ograniczone przez ustawę z 1297 r., zwaną *la serrata del Consiglio Maggiore*. Udział w Wielkiej Radzie stał się więc od końca XIII wieku w zasadzie dziedzicznym przywilejem. Rada ta stała się zgromadzeniem patrycjatu weneckiego. Por. U. Nicolini, *L'ordinamento giuridico nel comune medievale*, s. 3; R. Cessi, *Storia della Repubblica di Venezia*, vol. 1, Milano — Messina 1944, s. 266 - 269 i n.; A. Zorzi, *Sua Serenità Venezia — Mille anni di buon governo*, Milano 1971, s. 30, 76, 81, 194 - 195 i n.; F. Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, I, Paris—La Haye 1958, s. 6, 8 - 10 i n.

Ustrój republiki weneckiej jest jedną z odmian parlamentaryzmu wielkiej republiki miejskiej. Jest to jednak odmiana nietypowa, ponieważ Wenecja wyprzedziła znacznie inne miasta swą wysoko rozwiniętą formą rządów. Mimo to wspominam tu o Wenecji ze względu na rolę, jaką odegrała ona w rozwoju europejskiej kultury parlamentarnej: wenecka praktyka parlamentarna już pod koniec wieków średnich miała za sobą doświadczenie trzech stuleci; wytworzyła ona rozmaite tryby wyborów (łosowanie, głosowanie), drobiazgową procedurę głosowania, wprowadzała rozmaite cenzusy wieku i instytucję wyborów pośrednich, wielostopniowych, jak wybory doży; stworzyła ona swoiste pojęcie demokracji patrycjuszowskiej oraz gwarancję praworządności tego ustroju (m. in. wybieralność i odpowiedzialność wszystkich urzędników, nie wyłączając doży).

Z tego względu trudno się zgodzić z twierdzeniem Marongiu, jakoby parlamenty „okazały się instytucją oryginalną i płodną dopiero w epoce następnej”¹⁶⁰.

Zgromadzenia komunalne wykształciły pojęcie praw i obowiązków „posła” i zagwarantowały mu immunitet. Zasługują one na nazwę parlamentu, zwłaszcza że treść tej instytucji w komunach odbiega znacznie od reprezentacji stanowych i przekracza średniowieczne ramy organu przedstawicielskiego. Zgromadzenia w komunach były bowiem przedstawicielstwem nie stanów, lecz kupców, bankierów, rzemieślników, a nawet pospólstwa miejskiego — a więc, przedstawicielstwem obywateli miejskich w miastach włoskich. Podstawą uczestnictwa w tych parlamentach było nie wezwanie monarchy czy jego urzędnika, lecz wybory¹⁶¹, nie przynależność stanowa, lecz posiadany majątek czy wykonywany zawód.

Również parlamenty wielkich republik miejskich we Włoszech różnią się znacznie od współczesnych im reprezentacji stanowych, są bowiem parlamentami demokracji rzemieślniczych i kupieckich i posiadają już wysoką na owe czasy organizację, jakiej nie było w feudalnych organach przedstawicielskich.

Podstawowe cechy nowoczesnych parlamentów, jakimi według Marongiu są „indywidualizm egalitarny i suwerenność ludu”¹⁶², spotykamy w zaczątku właśnie w miejskich parlamentach komun i republik w Italii.

Irena Malinowska-Kwiatkowska (Cracovie)

LES ASSEMBLÉES D'ÉTATS ET LES ASSEMBLÉES COMMUNALES EN ITALIE AU MOYEN-ÂGE

Résumé

M. A. Marongiu dans son „Histoire du parlementarisme en Italie” (Rome 1949, Milan 1962) a donné une définition des parlements d'états; ainsi-admit-il la possibilité de se servir du terme de „parlement” pour désigner les assemblées représentatives du Moyen Âge. Mais dans ces recherches il s'est borné à étudier seulement les assemblées d'états féodales — et il ne s'est pas occupé de cette institution, fort développée en Italie au Moyen-Âge, que furent les assemblées communales. Or, là — l'auteur de l'étude présente aborde ce sujet et pose le problème que voici: les assemblées communales, ont-elles été en effet des parlements dans le sens moderne du terme? Elle présente d'abord, suivant Marongiu, les traits caractéristiques des assemblées médiévales et passe en revue les assemblées ou bien les „parlements d'états” en Italie du XIIIe au XVe s.

Ensuite l'auteur passe à une analyse détaillée de nombreux statuts municipaux pour arriver à la conclusion que les grandes assemblées communales — elles aussi

¹⁶⁰ A. Marongiu, o. c., s. 304 oraz wyd. 1962, s. 107 i n.

¹⁶¹ Nie doceniał tego A. Marongiu, o. c., s. 250, 304 i wyd. 1962, s. 491, 503.

¹⁶² A. Marongiu, o. c., s. 288, wyd. 1962, s. 475 i n.

— méritent bien l'appellation des „parlements”. La façon de les convoquer, leur compétences rappellent les institutions des assemblées d'états. Il y a cependant une différence essentielle entre les parlements communaux et les parlements d'états. Pendant que les parlements d'états coopéraient avec le monarque jusqu'à établir un système de dualisme, les parlements communaux constituaient un organe supérieur à l'égard d'autres pouvoirs dans la commune. Il ne représentaient pas les états, mais le peuple (dans l'acceptation plus large ou plus restreint de ce mot) — le plus souvent — les marchands, les banquiers, les artisans. Ils constituaient une forme embryonnaire de la démocratie bourgeoise et avaient une organisation — pour son époque — bien développée.